

стосується періоду «південного заслання» О. С. Пушкіна (1820–24) і його перебування у Катеринославі, Криму, Кишиневі, Києві, Одесі та ін. містах півдня Рос. імперії.

З 1906 розпочав публікацію у ж-лі «Руководство для сельских пастырей» (№№ 29–36) циклу статей, присвячених укр. міфології та фольклору, що згодом вийшов окремою книгою (1909), яка зберігає наук. значення досі як одне з капітальних досліджень укр. народного світогляду. Відзначаючи багатство укр. народної поезії («является едва ли не одною из самых богатых»), наголошував на потребі не лише фіксації, а й наук. досліджень фольклору; вказував на урядовий гніт і цензуру, як чинники, що гальмували вивчення укр. народних звичаїв і вірувань; обґрунтовував необхідність знання народного світогляду в діяльності церк. пастирів. У своєму дослідженні спирався на етногр. матеріали, зібрані П. Кулішем, М. Драгомановим, П. Чубинським, М. Сумцовим, Б. Грінченком та ін.

До творчого доробку Б. належать також розвідки з гомілетики, літургії, церк. права, педагогіки, критико-бібліогр. і публіцистичні статті, надруковані в ж-лах «Церковно-приходская школа», «Воскресное чтение», «Киевские епархиальные ведомости», «Руководство для сельских пастырей», «Народная школа», «Черниговские епархиальные известия» та ін.

Осн. тв.: Месяцесловы святых при рукописных богослужебных книгах Церковно-археологического музея // ТКДА. – 1882. – № 6. – С. 1–32; № 7–8. – С. 33–92; [Те саме]. – К., 1882. – 92 с.; Ириной Фальковский, коадьютор киевский // КС. – 1883. – № 1. – С. 89–120, № 5. – С. 66–96; № 8. – С. 664–718; Преосвященный Ириной Фальковский, епископ Чигиринский // ТКДА. – 1883. – № 6. – С. 229–319; № 7. – С. 444–514; № 8. – С. 546–615; № 10. – С. 208–260; [Те саме]. – К., 1883. – [2], IV, 285 с.; Краткий очерк жизни преосвященного Петра Троицкого, епископа Аккерманского // КЕВ. – 1885. – Ч. неофиц. – № 15. – С. 698–716; № 16. – С. 759–774; К биографии высокопреосвященного Димитрия Муретова, архиепископа Херсонского и Одесского // ТКДА. – 1887. – № 9. – С. 146–155; Десятилетие учено-литературной деятельности (1880–1890 гг.) редактора журнала «Руководство для сельских пастырей», ректора Киевской духовной семина-

рии архимандрита Бориса (Плотникова). Биографическая записка. – К., 1890. – 39 с.; Краткая историческая записка по поводу тридцатилетия издания при Киевской духовной семинарии журнала «Руководство для сельских пастырей». – К., 1890. – 39 с.; Из истории церковно-приходских школ в Киевской епархии // ТКДА. – 1894. – № 10. – С. 205–247; № 11. – С. 365–444; А. С. Пушкин на юге России // Сборник Пушкину. Сб. статей об А. С. Пушкине по поводу столетнего юбилея. – К., 1899. – Ч. II. – С. 1–117; [Те саме]. – К., 1899. – [4], 117 с.; Украинский народ в своих легендах и религиозных воззрениях и верованиях. Вып. I. Космогонические украинские народные воззрения и верования. – К., 1909. – IV, 515 с.; [Пер. укр.] : Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1992. – 414 с.

Арх.: ІР НБУВ. – Ф. 175. – Спр. 1243; Ф. 304. – Дис. 883; ЦДІАУК. – Ф. 712. – Оп. 4. – Спр. 1005, 1007.

Опубл. дж.: Протоколы Совета Киевской духовной академии за 1881–82 учебный год. – К., 1882. – С. 287–289, 302; Протоколы Совета Киевской духовной академии за 1882–83 учебный год. – К., 1883. – С. 113, 183–190, 218–220; Адресная и справочная книга «Весь Киев» на 1915 г. / изд. А. С. Богуславский. – К., 1915. – Стлб. 70, 506; Извлечение из журнала заседаний XXXIII Киевского епархиального съезда депутатов духовенства и мирян с 8 по 18 мая (стар. ст.) 1918 года // Киевский правосл. вестник. – 1918. – № 1. – Приложение. – С. 2.

Літ.: Венгеров С. Критико-биографический словарь русских писателей и ученых (от начала русской образованности до наших дней). – Пг., 1915. – Т. I. – Вып. 1–3 : Предварительный список русских писателей и ученых и первые о них справки. (Аарон – Куликов). – С. 88; Шевчук В. Георгій Булашев та його праця про український народ // Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1992. – С. 5–15.

М. В. Яременко

БУЛГАКОВ Афанасій Іванович [рос. Булгаков Афанасий Иванович] (21.04*[03.05].1859–14[27].03.1907), випускник і викладач КДА – богослов, церк. історик, перекладач. Батько письменника Михайла Булгакова.

Нар. у с. Бойтичі Брянського пов. Орловської губ. (нині – с. Байтичі Жирятинського р-ну Брянської обл. РФ) у сім'ї священника Івана Аврамовича Булгакова (1830–1894) та Олімпіади Ферапонтівни Булгакової (уродженої Іванової) (1830–1910). Закінчив

* Згідно із випискою з метричного свідоцтва (див.: ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 11032. – Арк. 5).

Орловські ДУ (1871–75) та ДС (1875–81). У 1881–85 навчався на церковно-істор. відділенні КДА. Наприкінці 3-го курсу 12.06.1884 захистив канд. твір «Очерки истории методизма» (рукопис зберігається у ІР НБУВ), що здобув схвальний відгук проф. М. Г. Ковальницького (див.: *Димитрій (Ковальницький)*). Закінчив навчання зі ступ. канд. богослов'я, отримавши право на здобуття ступ. магістра на підставі захисту друкованої магістерської дис. без додаткових випробувань (ухвалу Ради КДА від 19.06.1885 затверджено митрополитом Київським і Галицьким *Платоном (Городецьким)* 09.07.1885). У студентські роки вирішив присвятити своє життя наук. і викладацькій діяльності, мріючи стати таким професором, якого поважають, який прагне стежити за життям, сприяти духовному розвитку студентів, бути для своїх учнів інтелектуальним і моральним авторитетом. Сформовані під час навчання у КДА навички освіти та самоосвіти, звичку до систематичних наук. студій Б. зберігав і примножував упродовж усього подальшого життя.

Після закінчення КДА у 1885–87 обіймав посаду викладача давньогрец. мови Новочеркаського ДУ, продовжуючи розпочату на 4-му курсі роботу над магістерською дис. «Очерки истории методизма. Ч. 1», надрукованою у 1886 в ж-лі «Труды Киевской духовной академии» та окремим накладом. На підставі її успішного захисту 27.05.1887 на публічному засіданні Ради КДА (опоненти – доц. Ф. С. Орнатський і доц. С. О. Булатов) здобув ступ. магістра богослов'я (затверджений Св. Синодом 21.08.1887).

У вересні 1887 обраний на посаду доцента каф-ри загальної давньої цивільної історії КДА, яку обійняв 29.10.1887. За власним бажанням і за підтримки Ради КДА з 17.01.1889 перейшов на вакантну каф-ру історії та розбору зах. віросповідань, яку посидав до кінця життя. З 21.03.1902 був її екстраорд. професором; після здобуття ступ. доктора богослов'я (присуджений Радою

Афанасій
Булгаков

КДА 11.12.1906 за твори «Старокатолическое и христиано-католическое богослужение и его отношение к римско-католическому богослужению и вероучению» та «О законности и действительности англиканской иерархии с точки зрения Православной Церкви. Вып. 1») – орд. професор (з 08.02.1907). Упродовж усієї викладацької діяльності у КДА надзвичайно ретельно ставився до своїх лекційних курсів, щороку вдосконалюючи їхній зміст. Брав систематичну участь у підготовці та читанні проповідей на святкові дні, особливо під час Великого Посту. Був членом Богоявленського братства при КДА та різноманітних академ. комісій.

Опікуючись багатодітною родиною (разом із дружиною Варварою Михайлівною Булгаковою, донькою протоієрея Казанської церкви м. Карачева Орловської губ. Михайла Покровського і колишньою викладачкою Карачевської жін. прогімназії, виховував сімох дітей), був змушений працювати і поза межами КДА. Зокрема у 1890–92 викладав історію в Київ. ін-ті шляхетних дівчат; з 1893 до кінця життя обіймав посаду київ. цензора з питань внутрішньої цензури та іноз. літ-ри. Певний час виконував

обов'язки присяжного засідателя в окружному суді.

Володіючи багатьма мовами (давньо-грец., лат., англ., франц., нім., кількома західнослов'ян.), плідно займався перекладацькою діяльністю. Переклав із латини рос. мовою низку творів зах. Отців Церкви, зокрема блаженних Аврелія Августина та Ієроніма Стридонського та ін. Здійснений Б. переклад тлумачень блаженного Ієроніма на книги малих пророків удостоєний Михайлівської премії 1899.

Був одним із засновників, активним членом і скарбником Київ. релігійно-просвітницького тов-ва (з 1893; 27.01.1905 обраний його почесним членом), а також одним з організаторів гуртка духовних і світських осіб для обговорення нагальних церковно-сусп. питань, що став прообразом майбутнього Київ. релігійно-філос. тов-ва, створеного ліберально налаштованою професурою КДА вже після смерті Б. (з 1908).

Бездоганну і плідну діяльність Б. було відзначено держ. нагородами, зокрема орденом Св. Анни 2-го ступ. (06.05.1905).

Помер у Києві після тяжкої хвороби (спадковий нефросклероз) на 48-му році життя. Похований на Байковому кладовищі.

Б. є автором бл. 60-ти богослов., церковно-істор. та релігійно-публіцистичних праць, найважливіші з яких опубліковано в ж-лі «Труды Киевской духовной академии» у 1880–1900-х. Фахові зацікавлення Б. були безпосередньо пов'язані з предметом його викладацької діяльності, стосуючись змісту і специфіки неправосл. віросповідань, переважно західних: методизму, англіканства, старокатолицизму, баптизму, кальвінізму, лютеранства, мормонства, молоканства, а також римо-католицизму та уніатства. Осн. проблематику творів Б. становлять аналіз і критика «інославно-конфесій»; формування і розвиток їхньої догматики, літургійного життя, церк. устрою, реліг. освіти тощо; сучасний стан церк. життя в європ. країнах та США. Аналіз церковно-сусп.

процесів і відносин Церкви та держави (зокрема в Англії та Франції), а також церк. реформ у тих протестантських конфесіях, які, відійшовши від римо-католическої моделі церк. врядування, потенційно наближались у своєму устрої до правосл. традиції (англіканство, старокатолицизм), здійснено у працях Б. з огляду на відповідні процеси в Рос. імперії.

Наук. значущість і високий фаховий рівень праць Б. неодноразово відзначені Радою КДА академ. преміями (зокрема у 1888 Макаріївської премії було удостоєно магістерську дис. Б.; у 1907 цю премію Б. присуджено посмертно за науково-богослов. праці, вміщені в академ. ж-лі).

Колеги і сучасники відзначали наук. добротність і продуктивність Б., а також «поміркувану прогресивність» його поглядів, яка не заважала реліг. налаштованості та церковності. За словами В. П. Рибінського, він «был очень далек от того поверхностного либерализма, который с легкостью все критикует и отрицает; но в то же время он был противником и того неумеренного консерватизма, который не умеет различать между вечным и временным, между буквой и духом и ведет к косности церковной жизни и церковных форм». «Поміркуваний лібералізм» особливо виразний в останніх працях Б., присвячених аналізу і критиці зах. неправосл. віросповідань і церк. політики в європ. країнах у різні періоди історії. Зокрема його критичний аналіз соціальної позиції зах. церков та їхніх відносин із державою, здійснений у працях, що написані під час революції 1905–07, виявився актуальним з погляду суспільно-політ. та духовної ситуації в тогочасному рос. суспільстві.

Судячи з праць «Церковь и ее отношение к прогрессу» (1903), «О просвещении народов» (1904), «О свободе человека христианина» (1905), «Французское духовенство в конце XVIII в. (в период революции)» (1905) та ін., Б. був прихильником християн. цінностей братства, рівності та свободи, ідеально-

го сусп. устрою на основі морального закону; демонстрував несумісність цих ідей із радикальним атеїстичним соціалізмом і комунізмом.

Осн. тв.: Очерки истории методизма : в 2 т. – К., 1887. – Т. 1. – [6], 437 с.; Т. 2. – [4], 265 с.; Баптизм // ТКДА. – 1890. – № 10. – С. 192–205; № 11. – С. 329–343; Безбрачие духовенства : Историко-полемический очерк. – К., 1891. – [2], 28 с.; Идеал общественной жизни, по определению католического, реформатского и лютеранского вероисповедания // ТКДА. – 1891. – № 9. – С. 86–102; К вопросу о папской непогрешимости // Там само. – 1892. – № 3. – С. 468–513; О молоканстве (Ответ на вопросы православного христианина о молоканском вероучении). – К., 1891. – [2], 73 с.; Когда нужно креститься (против перекрещенцев). – К., 1893. – [2], 24 с.; Католичество в Англии // ТКДА. – 1893. – № 2. – С. 161–279; Старокатоличество // Там само. – С. 280–289; Четырехсотлетие Новой истории. – К., 1893. – 28 с.; Стремления англикан к восстановлению древне-вселенской церковности в Англии в последние шестьдесят лет. – К., 1894. – [2], 39 с.; Из заграничной религиозной жизни // ТКДА. – 1893. – № 3. – С. 446–457; № 5. – С. 139–145; № 6. – С. 331–340; № 7. – С. 507–514; № 8. – С. 704–715; № 9. – С. 118–124; № 10. – С. 282–292; № 11. – С. 433–438; № 12. – С. 585–590; 1894. – № 1. – С. 144–146; № 2. – С. 275–289; № 3. – С. 436–446; № 4. – С. 626–635; № 10. – С. 280–285; № 11. – С. 514–521; № 12. – С. 628–635; 1895. – № 2. – С. 350–358; № 3. – С. 497–507; № 4. – С. 659–670; № 5. – С. 159–170; № 6. – С. 139–149; № 9. – С. 159–169; № 12. – С. 680–692; 1896. – № 3. – С. 435–440; Новые религиозные преобразования в Англии в XIX веке. – К., 1897. – [2], 90 с.; Старокатолическое богослужение // ТКДА. – 1898. – № 2. – С. 249–287; № 5. – С. 130–152; № 6. – С. 298–310; № 10. – С. 179–207; № 12. – С. 590–610; 1899. – № 5. – С. 43–78; № 9. – С. 53–78; № 10. – С. 219–231; 1900. – № 11. – С. 414–446; 1901. – № 7. – С. 335–381; К вопросу об англиканской иерархии. – К., 1898. – 41 с.; Значение Церкви Христовой в жизни человечества. – К., 1899. – 12 с.; О религиозном образовании в Северо-Американских Соединенных Штатах. – К., 1900. – 14 с.; Старокатолическое и христианско-католическое богослужение и его отношение к римско-католическому богослужению и вероучению. – К., 1901. – [6], II, 260 с.; О принятии еще одного нового догмата в римском католицизме. – К., 1903. – [2], 22 с.; Предположение о принятии еще одного догмата в римско-католическую догматику // ТКДА. – 1903. – № 10. – С. 149–171; Современное франкмасонство (Опыт характеристики). – К., 1903. – [2], 26 с.; Церковь и ее отношение к прогрессу. – К., 1903; О просвещении народов. – К., 1904; О свободе человека христианина. – К., 1905; Французское духовенство в конце XVIII в. (в период революции). – К., 1905. – 19 с.; О законности и действительности англиканской иерархии с точки зрения Православной Церкви. – Вып. 1. – К., 1906. – [4], X, 185 с.

Арх.: IP НБУВ. – Ф. 160. – № 2590; Ф. 162. – № 308; Ф. 304. – Дис. 956; ЦДІАУК. – Ф. 711. – Оп. 1. – Спр. 11032; Оп. 3. – Спр. 2911.

Опубл. дж.: Список учеников 1-го Орловского духовного училища, составленный после курсового испытания в конце учебного 1874/5 года // Орловские Ев. – 1875. – № 16. – Отд. неофиц. – С. 1044; Список учеников духовных училищ, державших в сентябре 1875 г. испытание для поступления в семинарию // Там само. – № 20. – Отд. офиц. – С. 1306; Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1883–1884 учебный год. – К., 1884. – С. 307, 344–346, 407–408; Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1884–1885 учебный год. – К., 1885. – С. 99–100; Извлечение из протоколов Совета Киевской духовной академии за 1886–1887 учебный год. – К., 1887. – С. 128–135; *Рыбинский В. П.* Профессор Афанасий Иванович Булгаков (Некролог) // ТКДА. – 1907. – № 5. – С. 132–144; *Глаголев А. А., свящ.* Проф. А. И. Булгаков // КЕВ. – 1907. – № 13. – С. 305–310; *Він же.* Слово на заупокойной литургии при погребении професора Афанасия Ивановича Булгакова (16 марта 1907 г.) // ТКДА. – 1907. – № 5. – С. 145–148; *Богдашевский Д. И.* Речь у гроба почившего профессора Киевской Академии Афанасия Ивановича Булгакова // Там само. – С. 149–153; *Фетисов Н. Н.* Речь у гроба почившего профессора Киевской Академии Афанасия Ивановича Булгакова // Там само. – С. 154–158; *Гроссу Н. С., свящ.* Речь у гроба почившего профессора Киевской Академии Афанасия Ивановича Булгакова // Там само. – С. 161–162; *Булгаков Г.* Речь у гроба почившего профессора Киевской Академии Афанасия Ивановича Булгакова // Там само. – С. 163–164; Погребение профессора Киевской духовной академии А. И. Булгакова // КЕВ. – 1907. – № 12. – С. 286–287.

Літ.: Булгаков Афанасий Иванович // ПБЭ. – Т. II. – Пг., 1901. – Стлб. 1183–1184; *Лазебник И. С.* Отец Мастера // Альманах библиофила. – М., 1993. – Т. 28. – С. 108–113; *Рогозовская Т. А.* Письма А. И. и В. М. Булгаковых // Памятники культуры. Новые открытия. Ежегодник: 1991. – М., 1997. – С. 34–38; «Я читаю о человеке всё...» : письма А. И. Булгакова к В. М. Позднееву / публ. и комм. Е. А. Яблокова // Октябрь. – 2002. – № 11. – С. 132–148; *Ермишин О. Т.* Булгаков Афанасий Иванович // ПЭ. – М., 2003. – Т. 6. – С. 337–338; *Земская Е. А.* Михаил Булгаков и его родные. Семейный портрет. – М., 2004. – 354 с.; *Лабынцев Ю., Щавинская Л.* Литературные труды Афанасия Булгакова. – М., 2011. – 64 с.

С. І. Головащенко

БУЛГАКОВ Георгій Ілліч [рос. Булгаков Георгий Ильич] (31.01[12.02].1883–14.06.1945), випускник КДА – педагог, історик, краєзнавець, богослов, мистецтвознавець.

Нар. у повітовому м. Суджа Курської губ. (нині – адм. центр Суджанського р-ну Кур-